

מכתלי בית ההוראה

אקטואליה
בהלכה

פניני הלכה למעשה, בענייני דיומא ושאלות המתחדשות

מרבני בית המדרש להוראה היינות "באר ישראל"

בראשות מורינו הגאון רבי מנחם מנדל פומרנץ שליט"א

מכתלי בית ההוראה

תשובה ממורינו הרב שליט"א

כלב נחיייה וחיות מחמד בשבת

אחד השכנים בבניין בו אני מתגורר, הינו עיוור בשתי עיניו ומסתייע באופן קבוע בכלב נחיייה. מידי שבת אני נוהג לדפוק אצלו בדלת ולאחל לו ברכת 'שבת שלום'. פעם אחת לא חש השכן בטוב והתקשה לקום לפתוח את הדלת, ומהסלון קרא אלי בקול שאפתח את הדלת בעצמי, אלא שכאשר פתחתי הכלב קפץ לקראתי והמשיך לצאת החוצה והחל לרדת במדרגות, אמרתי לשכן שהכלב יצא מהבית והוא ביקשני להשיבו חזרה לבית; לא חשבתי עד אז על עצם השאלה, אך כעת התעוררתי לברר האם מותר להשתמש בכלב נחיה בשבת, ומלבד זאת אני תוהה, האם היה מותר לי לפתוח אותו על ידי דבר מאכל שאנינו לו בפתח הבית, וכך אחרי שיכנס לבית אסגור את הדלת, או שמא הדבר אסור משום צידה:

תשובת מורינו הרב שליט"א:

השואל נגע בשאלתו בשני איסורים שקיימים בבעלי חיים: א. עצם השימוש בבעלי חיים שיתכן שאסור מצד איסור דרבנן של טלטול מוקצה. ב. מצד איסור דאורייתא של אב מלאכת צידה. מלבד אלו יש לדון גם מצד איסור השתמשות בבעלי חיים, שגזרו חז"ל שלא לרכוב על גבי בהמה שמא יקטום זמורה (ביצה לה), ומבואר בראשונים שכלול באיסור זה כל סוג של השתמשות בבעלי חיים, ויש לברר בבירור השימוש בכלב נחיה בשבת גם מצד גזירה זו:

איסור מוקצה בבעלי חיים הראויים למשחק

הפוסקים דנו האם כלב הוא מוקצה בשבת, וזאת מאחר והכלל הוא שבעלי חיים נחשבים 'מוקצה' ואסור לטלטלם בשבת, כמו שנפסק להלכה בשולחן ערוך בהלכות שבת (או"ח סימן שח סעיפים יג-ט): 'אסור לטלטל בהמה, חיה ועוף, משום שהם בכלל מוקצה כעצים ואבנים, דהא לא חזו (משנ"ב שם ס"ק קמו).

והנה בגמרא (שבת מה:) ביארו שמה שהקן של התרנגול מוקצה, הוא משום שיש בו אפרוח מת, ויש לתייק מכך שאפרוח חי אינו מוקצה, וביאר רבי יוסף פורת (תוס' ד"ה הכא) שאפרוח ראוי לשתק בו תינוק שבוכה ולכן אינו מוקצה, אבל ר"י הקשה כי בגמרא (שבת מג.) מפורש שאפרוחים חיים מוקצים. ולכן כתב שבוודאי כל בעלי חיים הם מוקצים חמורים כגורגרות וצימוקים שגם לדעת רבי שמעון הם מוקצים. ותלמידו רבי יחזקיהו ממגדיבורג (שם) הוסיף

הלכה למעשה

משולחן מורינו הרב שליט"א

משחק הפועל על ידי קפיץ

האם מותר לילד לשחק בשבת במשחק שנמחת עם קפיץ ואחר כך זז מעצמו, כמו מכוניות וחיות, שמסובבים ומשחררים ולאחר מכן הם נוסעים והולכים מעצמם:

תשובת מורינו הרב שליט"א:

יש אומרים שאין למחות בילדים המשחקים בשבת בצעצועים מעין אלו.¹

זוכר באמצע התפילה שכבר התפלל

סיפר אברך שהגיע לכותל המערבי שם הצטרף למניין

1 ספר שמירת שבת כהלכתה (פסי"ו סי"ד ובמהד"ח

הערה מט' בשם הגרש"א, ואין זה דומה לקפיץ של שעון שאסר המש"ב לכוון אותו (סימן שלה), משום שבכך מתקנו להראות את השעה לאורך זמן, וגם ייעוד השעון הוא להראות את השעה, ולכן כשנפסק נחשב כמקולקל וכיגונו נחשב כתיקון, אולם צעצוע

שאינו פועל אלא לזמן קצר, אין הפסקת פעולתו נחשבת קלקול ולא הפעלתו נחשבת תיקון אלא שכן היא צורת השימוש בו. וכן הוסיף שאין לאסור מצד שנתון למכשיר את כח התנועה על ידי הקפיץ, שהרי מותר לשאוב מים במשאבה וכיו"ב שאין זה נחשב עשיית כלי אלא שימוש בכלי, וכן פותחים דלת הנסגרת בחזרה על ידי קפיץ, ובשול"ת מנחת

מעריב שהתארגן באותה שעה, באמצע שמונה עשרה זוכר לפתע שכבר התפלל בעירו לפני שיצא; והסתפק האם להפסיק מיד, או שעליו להמשיך להתפלל ולכיון לתפילת נדבה, וזאת כדי שלא יהיו ברכותיו שבירך לבטלה:

תשובת מורינו הרב שליט"א:

פסק בשולחן ערוך (סימן קז ס"א) שאם התחיל להתפלל על דעת שלא התפלל, וזוכר שכבר התפלל, פוסק אפילו באמצע ברכה אפילו יכול לחדש בה דבר. וכמו שביאר במשנה ברורה (סק"ז) כיון שהתחיל לשם חובה אינו יכול לשנות באמצע התפילה לשם נדבה שאי אפשר להביא קרבן שחציו חובה וחציו נדבה.²

הזמין מונית ונכנס באחרת

אחד הזמין מונית מחברה ובעודו ממתין עברה מונית

שהוא חצי מדמי השכירות (פ"ח שם) וכ"כ בחזו"א (ח"מ"ו סי' כג סק"ד), וזה מלבד הוצאות כדלק וכדו', ובמשפט שלום כתב (סי' קעו סו"ד) שהכל לפי העניין, ויש לברר אם יש מנהג קבוע כמה משלמים על דמי ביטול. ויש לדון ממה שמצוי היום נסיעות עירוניות בדרייברים, שאלו בשונה ממניות אינם לוקחים תשלום נפרד עבור ההזמנה, והרבה פוסקים כתבו שהתחלת מלאכה היא קנין כיוון שהיא כלולה בשכר ובעה"ב משלם גם עבור ההליכה שהרי ע"פ תורה פועל ביציאתו משל בעה"ב, (אבני נזר ח"מ סי' נב, ד, חק"י לב ח"מ סי' ע"ב ועוד) כך גם נוהג בהזמנת מונית מששלמים עבור ההזמנה נמצא שנסיעתו כלולה בשכר, אולם בדרייברים שלא נוטלים שכר עבור זה

מאותה חברה וסימן לה על מיקומו, לאחר מכן התקשר הנהג אותו שלח הסדרן והתברר שעלה על מונית שהוזמנה באקראי במקום לא זו המונית אותה הזמין; האם חייב לשלם לראשון כדיון מי ששוכר פועל וחוזר בו:

תשובת מורינו הרב שליט"א:

ההלכה שהחזר משכירות הפועל לאחר שהתחיל במלאכה צריך לשלם לו 'כפועל בטל',³ אמנם אם חוזר בו מחמת אונס אינו חייב, ועל כן אם לא מקובל לשאול את הנהג "אתה הנהג שהזמנתי" לכאורה זהו בגדר אונס, ואם הייתה סיבה לחשוד שמדובר בנהג שעוצר ומתעניין ומנסה לצוד נוסעים, אזי היה עליו לוודא שזה הנהג שנשלח אליו, ואם לא עשה כן חייב לשלם כפועל בטל. גם בחזר בו מחמת אונס, את עלות הזמנת המונית צריך לשלם, משום שפעולה זו כבר נעשתה.⁵

נמצא שאין זה קנין, ואינו מתחייב רק אם אינו מוצא להישכר במקום אחר ומדין גרמי או דבר האבד וכו', וראוי לפייסו עכ"פ על הוצאותיו.

4 סימן שלד ס"א, שבכל אונס שלא הו"ל לאסוקי אדעתיה פסידה דפועל. ואף שהפועל מוזמן לעשות מלאכתו, אינו דומה לדיון ספינה סתם ויין זה שמשלם כל שכרו, או משום ששם טבעה ספינתו (מפ"ש חו"ס ב"מ ע"ט) או כיוון ששילם. אבל כאן לא היה לו הפסד.

5 נתיבות (סי' שלג סק"ה) שמה שכתבו שאינו צריך לשלם כלל, מדובר בפועלים שגרים במקום התבואה, כי ב"ה צריך לשלם את השכר המועט של ההליכה, וכ"כ בערוך השולחן ס"ג.

מוקצה בחיות מחמד

הנהגה באגרות משה (או"ח ח"ד סימן טו) אסר לטלטל "הכלי עם דגים קטנים שנעשו לנוי ולקשט הבית - אקווריום, דבעלי חיים מוקצין הם אף ככהאי גוונא, דהם כנורגרות וצימקים". כך פסק גם שנשאל אודות ציפורים קטנים שהתינוקות משחקים בהם, והשיב שכל בעלי חיים הם מוקצה ואפילו אלו שהתינוקות משחקים בהם, רק שנוסף הם תוספת באותיות קטנות, שאם הם מיוחדים לשעשועים (פעסט) מותר (או"ח ח"ה סימן כב סק"א).

ובקובץ מוריה (תכד/תכו, עמוד שנה) השיב רבי שבת רפפורט נכד האגרות משה לרבי צבי רייזמן שביקש להבין מה מקור התוספת באותיות הקטנות, "שיטתו של הגר"מ זצ"ל בכך בבירור מוחלט הייתה שחיות מחמד 'פעסט' אינן מוקצה, כך אמר לי כמה וכמה פעמים, בעיניי היה הדבר מוזר, ואני טענתי שאדם אינו יכול להגדיר בעל חיים כחפץ, משום שעצם רוח החיים בבעל החיים עושה אותו אוטונומי, ורק כאשר בעל החיים נשחט או מת הוא נעשה חפץ הנתון להגדרתו של בעליו, טענתי זו לא התקבלה על דעתו של הגר"מ, והוא טען שהבעלות על בעל החיים שוללת את האוטונומיה ההגדרתית שלו והוא מוגדר כבעל חיים על פי השימוש שבעליו מיעד אותו אליו, לכן בעל חיים עשוי להיות מוגדר צעצוע אם זהו השימוש. וסיים שהגר"מ ידע שהם יסיפו דברים אלו והסכים לכך. הרי שמתברר דעת האגרות משה להתיר חיות מחמד שמיועדות לשעשועים, ואסר רק בעלי חיים שהתינוקות משחקים בהם, אך אינם מיוחדים ממש לשעשועים.

גם בספר שלחן שלמה (שבת סימן שח ס"ק עד, ובספר עלהו לא יבול ח"א עמוד קג) הובא בשם הגרש"ז אויערבאך לחלק בין בעלי חיים שאין רגילים לשחק עמם, שהם מוקצה, לבין חיות מחמד שבעליהם רגילים להרים אותן ולהשתעשע בהן בכל השבוע, שאינן מוקצה, ומותר לבעליהן לנגוע בהן ולהרים אותן.

כלב נחיה לעיוור

לעניין כלב נחיה כתב בספר שמירת שבת כהלכתה (פרק יח הערה סב) בשם הגרש"ז אויערבאך 'דאף דאפרוח חי חשיב מוקצה אע"ג דחזי לשתק בו תינוק, כמו שכתבו התוספות מכל מקום ככהאי גוונא בכלל נחיה שהוא עומד ומיוחד לשימוש כזה שצריכים לטלטלו, מסתבר דלא חשיב מוקצה'. [בתשובה ישנה משנת תשל"ה שנדפסה בהערה (שלחן שלמה שם, ונדפסה בשלמותה בספר 'עלהו לא יבול ח"א עמוד שלד) נראה שהגרש"ז סבר לאסור, אך כאמור מאוחר יותר הכריע להתיר].

והוסיף (בש"כ שם) ששוב מצא להתיר כלב נחיה בשו"ת אגרות משה (אורח חיים חלק א סימן מה) שדן האם מותר להכניס כלב נחיה לבית הכנסת, והביא את דברי הירושלמי שרבי אימי ציונה על מלמד התינוקות, שאם יבוא לבית המדרש "בר נש מלכלך באורייתא", ודהיינו אדם המעוניין ללמוד תורה, אזי "תיהוין מקבלין ליה ולחמריה ולמנוי". ופירש קרבן העדה: "תקבלוהו עם חמורו וכליו בבית המדרש, ולא תאמרו שאסור לנהוג מנהג ביוון בבית המדרש, דכיון שיש בו קצת תורה, הרי הוא כתלמיד חכם". ומדברי הירושלמי למד האגרות משה "להתיר לסומא שהכלב שמוליכו צריך להיות אצלו תמיד להיכנס לבית הכנסת, להתפלל ולשמוע קריאת התורה וכדומה. אך טוב שישב סמוך לפתח שלא לבלבל את הצבור". וסיים שם: "ואין לנו שעת הדחק גדול מה שאם לא נתירנו יתבטל כל ימיו מתפלה בצבור וקה"ת וקריאת המגילה בצבור וגם יש ימים שהעגמות נפש גדולה מאד כגון בימים נוראים וכה"ג שרבים מתאספים", הרי מוכח שהתיר שימוש בכלב נחיה בשבת קודש וביו"ט.

וכיוצא בזה דעת הגר"ש אלישיב זצ"ל, שבספר בית היין (מוקצה, עמוד קמה) הביא מכתב מנכדו של הגר"ש אלישיב, שבמקום שמקובל הדבר שיש להם בע"ח להשתעשע בו, אפשר לסמוך להקל על דעת רבנו יוסף באפרוח חי דחזי לשתק בו תינוק כשבוכה אינו

מוקצה, ובודאי ופשיטא שלצורך עיור להדריכו וכלב זה הוא יד ימינו סומכים להקל. ומתוך לשונו נראה כי כל שאין התינוקות משחקים בבעל חי רק באופן מקרי אלא שמקצים בעלי חיים לטלטלם לשעשועים, יש מקום לחלק ולהתיר, ויש לצרף בזה את דעת רבנו יוסף המתיר בכל אופן, ובפרט יש להקל בזה בעיוור שהוא שעת הצורך גדול.

לפיכך, כלב נחיה, העומד ומיוחד לשימוש בני אדם, לא גרע מחיות מחמד העומדות ומיוחדות לשימוש בני האדם - למשחק ולשעשוע, אשר לא נחשבים כמוקצה, ומותר לטלטלם. ועוד עדיף עליהם להתיר משום שהוא ממש שעת צורך גדול.

איסור השתמשות בבעלי חיים

אלא שעוד יש לדון איסור על פי המבואר במשנה (ביצה לו): שאין רוכבים על גבי בהמה, ופירשה הגמרא (שם) שמא יקטום זמורה להכותה שתלך כרצונו, ובראשונים השו"א איסור זה לאיסור השתמשות באילן שמא יקצוץ ממנו ענף, ואסרו כל השתמשות בהמה, ואפילו שהשתמשות זו אין חשש שמא יקטום זמורה, וכמבואר בשו"ע (סימן שה סעיף יח) ובמשנה ברורה (שם סי"ק סב). אלא שיש לדון האם הגזירה נאמרה דווקא בבהמה או בכל הבעלי חיים וגם בעופות ודגים שכלל לא שייך בהם גזירה שמא יכתום, ומסתמית כל הראשונים שדנו לגבי אפרוחים, ואין אחד מהם שהזכיר לחלוק על רבי יוסף פורת מכה האיסור להשתמש בבעלי חיים, נראה שזה היה פשוט להם שגזירה זו נאמרה דווקא בבהמות. גם במאירי (שם ד"ה כשם) כתב לחדש שדין זה נאמר גם בבהמה דקה, וקצת משמע שדווקא בבהמה דקה שיש בה חשש רחוק שיקטום זמורה, ולא בדגים ועופות שכלל אינם ענין לגזירה זו.

בספר מנחת פתים (יורה דעה בשיירי מנחת פתים לאורח חיים סימן שה סעיף יח, ובמהדורה חדשה נדפס במקומו) גם כתב שמדברי הפוסקים נראה כי איסור זה נאמר דווקא בבהמה שייך בה רכיבה ולא בעופות, ולכן תמה על תשובת הרא"ש (מהר"ח אור זרוע סימן פב) אך כבר נתבאר שכוונת הרא"ש שם לאסור מצד מוקצה, ולא מצד איסור רכיבה והשתמשות. [נראה בחוט שני חלק ג עמוד קמג, שלמד שכוונת תוס' (שבת מה): לאסור בעל חיים הוא מצד איסור רכיבה, ולכן כתב לאסור גם באופן שמיידים בעל חי לתשיש, אבל מדברי שר לא האחרונים אין נראה כן ככוונת התוס'].

איסור צידה בכלב ביתי

לגבי בעלי חיים שרגילים להיות בבית, הכלל הוא שאם הם לא מנסים לברוח ואין כל צורך לרדוף אחריהם כדי לתפוס אותם אלא הם נכנעים לפני האדם, אין בהם איסור צידה כלל, כמבואר בשולחן ערוך (סימן ס"טו סעיף יב). משנה ברורה (סי"ק נט, ושם סוף סי"ק נו), אבל אם הם מנסים לברוח וצריך להתאמץ קצת כדי לתפוס אותם, ורק בגלל שהם התרגלו לבית הם צפויים לחזור - לדעת עדות מורחך ערוך מותר לצוד אותם, וזהו עיקר הדין לבני עדות המזרח הנוהגים כפסקי השו"ע, ואילו לדעת הרמ"א ומנהג האשכנזים אסור לצוד אותם, וזהו איסור דרבנן (שם).

יש לציין עוד כי בכל אופן אם עלול להיגרם נזק כספי או צער בעלי חיים, יש להקל בצידיהם (חזון איש שבת סימן נב סי"ק טו, הובא בשמירת שבת כהלכתה פכ"ו ס"ל).

הלכה:
א. בעלי חיים מוקצים בשבת כעצים ואבנים שאינם כלי. ב. נחלקו הראשונים בבעלי חיים שהתינוקות משחקים בהם, ולהלכה קיימא לן שגם אלו מוקצה כיון שלא נעשים כלי. ג. דנו הפוסקים בחיות מחמד ועופות שעיקר ייעודם למשחק ולהשתעשע בהם, והכריעו שאינם מוקצה. ד. מותר להשתמש בכלב נחיה בשבת, שכן הוא מיוחד לשימוש ונעשה ככלי, והוא עדיף על חיות מחמד, משום שהוא ממש שעת צורך גדול. ה. איסור רכיבה בבהמה נאמר לגבי בהמה ששייך בה רכיבה. ו. איסור צידה לא שייך בכלבים שחיים בבית ואינם מורדים לברוח אלא הם נכנעים לפני בני אדם.

הכנסת אורחים כשכר שבת

ראובן נוהג מידי תקופה לנסוע לירושלים לשהות בצל מורו ורבו, כאשר לצורך כך הוא שוכר דירה בקרבת ביהמ"ד. בעלי הדירה שיוצאים את דירתם מבעוד יום, ומשאירים את המפתחות בארון החשמל בקומת הדירה וכך גם את דמי השכירות מניח השוכר במוצ"ש באותו מקום. אלא ששאלה הלכתית התעוררה במוחו: זה מכבר למד הוא את איסור קבלת ונתינת 'שכר עבור שבת', והרי פעמים רבות שאל דירתו השכורה הוא נכנס רק בליל שבת, אם כן יוצא איפה, שכן שימושו בדירה הוא רק במשך השבת, וכיצד יכול לשלם עבור כך ללא להיכשל באיסור 'שכר שבת', הוא פנה למיודעו שאתו ליבן לאחרונה את הלכות השבת, יחד ניסו למצוא פתרון מעשי לעניין זה:

תשובה: מובא בגמרא (פסחים קח): עתידה מצרים שתיבא דורון למשיח, כסבור אינו מקבל מהם, אמר לו הקב"ה למשיח: קבל מהם, אכסניא עשו לבניי במצרים. הנה מבואר מכאן שאף שעבדו ישראל למצרים כל אותם השנים שהיו שם והרוויחו מחמת כן, מכל מקום נחשב להם כמעשה טוב. והנה מצינו מחלוקת בין הפוסקים באופן שהמארח נוטל שכר על האירוח האם מקיים הוא מצוות 'הכנסת אורחים'. דעת המגן אברהם (סימן רא סק"ב) שהסומך על שולחן בעה"ב ומשלם לו דמי מזונו, אין צריך לברך את בעה"ב בברכת האורח המובאת בגמרא (ברכות מו). ומבואר שדעתו שאם משלם האורח עבור מזונו אין בעה"ב מקיים מצוות 'הכנסת אורחים', וכך מבואר דעתו ממה שכתב בהלכות שבת (סימן שו סק"י) שהמשכיר חדר לחברו לצורך שבת אסור לו ליטול שכר כיון שזהו "שכר שבת", ומבואר שבאופן שמשלם עבור השכירות אין בעה"ב מקיים מצוות הכנסת אורחים, דאל"כ היה לו להתיר ליטול שכר שבת משום שהוא "צורך מצוה" של הכנסת אורחים.

אמנם העיבץ במור וקציעה (סימן רא) חולק על המג"א וסובר שגם אם המארח נוטל שכר חייב האורח לברכו, ולדבריו גם לענין שכר בת יש מקום להקל כיון ונחשב הוא "לצורך מצוה". וכן כתב המהרש"ם בדעת תורה (סימן שו ס"ד ד"ה מקרי) שאפשר שמוטר ליטול שכר עבור השכרת החדר כיון והכנסת אורחים מצוה היא. ודינה ככל שכר עבור מצוה שיש המתירים לקחתו.

אכן בהגהות המביא לבית הדפוס בדעת תורה שם, תמה על היתר זה. כיון שלפי זה בטל כל איסור שכר שבת, מכיוון ולכל פעולה שעושה אדם לחברו ללא קבלת שכר הוא בכלל ממילות חסדים, ולפי זה יהיה מותר לעשותה גם בשכר, ואכן בתשובות ונהגות ח"ב סי' קצ"ז) דחה סברא זו וכתב שפשוט שרק פעולה שעושה בחינם נחשבת היא למצווה ולא כשלוקח תשלום עבורה, ואף שמצינו שחזן המתפלל בשבת בתשלום נחשב לדעת היש אומרים (בסימן שו ס"ה) לדבר מצווה. זהו משום שעצם התפילה היא מצווה בעצמותה, מה שאין כן בהכנסת אורחים שכל מהות המצווה היא דוקא בחינם.

ובדרי משה (האלברשטם, שו"ת או"ח סימן ט) נשאל על מה שמכו להתיר להשכיר חדר במלון או בית דירה לשבת קודש בלבד, ואין חוששים לשכר שבת ונשא ונתן בדברי המהרש"ם וישב קושיית האחרונים על דבריו, ומסיק שטוב יותר שישוהו בחדרים כמה שעות בערב שבת או החג, או שבעל האכסניא ישאיר להם גם חמין וכיוצא, ויבליעו את שכר השבת בשכר השעות של חול או בשכר החמין וכיוצא. וכע"ז מסיק בס' שמירת שבת כהלכתה (מהדו"ח פכ"ה סעי"א).

העולה לדינא:
השוכר דירה לצורך שבת, נחלקו הפוסקים האם שכירות הדירה נחשבת מצווה משום מצוות הכנסת אורחים, ומשכך אין בכך חשש איסור 'שכר שבת', או שאין בעל הבית מקיים מצוות הכנסת אורחים מאחר והוא נוטל שכר עבור האירוח. על כן הותר טוב שישוכר הדירה יבוא אליה כמה שעות לפני כניסת השבת, או שבעל הבית ישאיר לו מים חמים וכדומה, ויבליע את שכר שכירות הדירה בשבת בשכר השעות ששהה בדירה בחול או בשכר הכנת המים חמים וכדומה.

ישלים, אבל בליל שבת שאינו שואל טל ומטר לא ישלים [לדעת רבינו יהודה, וממילא אף להלכה כיון וא"א להתפלל נדבה], ודלא כהג"ח.
אלא שהמקור חיים והתוספת שבת [בספר 'פלאים'] מגיהים את לשון המג"א וגורסים 'שכח טל ומטר במנחה ערב פסח או משיב הרוח בשחרית פסח'. וכפי הנראה כוונתם בזה, כי לפי הביאור הנ"ל שמדובר בימות החול הרי שאין הדברים דומים כלל, שעד כאן מדובר מדברים שעובר זמנם בלילה הבא כמו יעלה ויבוא ותפילת יו"ט, ומחדש המג"א שבשני ימי ר"ח ויו"ט יכול להשלים אע"פ שזה ספיקא דיומא [ואכן יש תמיהם על כך]. אבל טל ומטר בימות החול הוא נידון פשוט יותר, דמאחר והוא מתקן מתפילה לחברתה למה לא ישלים. [ועיין במשנה ברורה (סק"ה) שפירש דברי המג"א במנחה של שבת וראש חודש, וכפי הנראה ר"ל שהחידוש הוא שאף שבמוצאי שבת מתפלל תפילה אחרת יכול לתקן בה את שאלת טל ומטר של תפילת השבת או הר"ח, ועדיין צ"ב. גם לשוננו שם אינה ברורה].

ולכן מגיהים את דברי המג"א שמדבר על הזמן האחרון של השאלה והזכרה, בד"ן מי ששכח טל ומטר במנחה ערב פסח. רק דלפי זה צריך להבין על מה כתב המג"א 'והוא הדין', האם על כך שיכול להשלים במערבי ליל פסח, דמיניה סליק, או שאינו יכול להשלים ועומד על דברי המחבר. הנה אם נאמר שכוונתו שיכול להשלים, נמצא שדבריו הפוכים לחלוטין מדברי הגרצ"פ, ואדרבה, מכאן ראייה לדעת הגר"ח שאפילו כ"ג אפשר להשלים. אולם אף אם כוונתו שאינו יכול להשלים היות וכבר עבר זמנה של שאלת מטר מיד בליל פסח [כשיתנו בסיומן ק"י סק"ב, ודלא כבי"ח], עדיין יש לדייק שרק בערב פסח א"א להשלים כי עבר זמנה, אבל בערב שבת אפשר להשלים וכדעת הגר"ח.

אלא שמ"מ צריך להבין הסברא בזה, דממה נפשך, אם תפילתו התבטלה ולכן משלים בליל שבת, א"כ גם בליל פסח הדין כן. ואם תפילתו תפילה וחסרה הזכרתו, ולכן בליל פסח אינו יכול לתקן, א"כ גם בליל שבת אינו יכול לתקן, כפי הסברא שהזכירו האחרונים הנ"ל. ולענין נראה לבאר היטב החילוק בין שבת לפסח מצד הסברא שכתב הגר"ע שליזינגר, אך להיפוך. כי הנה מצד הדין שייכים י"ח ברכות אף לשבת, ורק משום כבוד שבת לא הטרירו חכמים, ויתירה מכך מוכח במג"א (ק"י"ט) שאם התפלל של חול בשבת ושכח לשאול טל ומטר צריך לחזור כל התפילה. הרי ששאלת טל ומטר שייכת ממש אף בשבת, ואף אחר תקנת חז"ל. נמצא שבתפילות שבת אין שאלת טל ומטר למרות שכן היה צריך להיות, ואם כן, כשם שתפילת שבת מתקנת את החיסרון של טל ומטר של שבת עצמה, כך יכולה לתקן את החיסרון של ערב שבת, והרי זה 'מרוויח' בתפילתו. ואינו דומה ליעלה ויבוא במוצאי ר"ח, שאין זה זמנו כלל, ואין כאן תקנה לחיסרון ההזכרה. אבל ליל פסח דומה הוא ממש למוצאי ר"ח, דמאחר וכבר עבר זמן השאלה הרי שאינו מרוויח בתפילתו הנוספת שום דבר המתקן את הטל ומטר, ולכן אינו משלים.

עצות למעשה

למעשה, יש שנתנו עצה לכוון לצאת מהשי"ץ בברכת 'מעין שבע' ידי חובת תפילת התשלומין, על פי המבואר בשו"ע (סי' רס"ח ס"ג) שאם שמע מעין שבע יצא ידי חובה. אלא שעצה זו טובה רק להמרי"ל, שסובר שאפשר לצאת בזה גם ידי חובת תפילת תשלומין (תשובות סימן קל"ה), אבל הפרמ"ג (סימן קכ"ו משי"ז סק"ה) נוקט שאי אפשר לצאת. כדי לפתור אף בעיה זו, יש שהציעו לשמוע תחילה מעין שבע מהחזן ואחר כך להתפלל, ולהתנות שאם עליו להשלים תהא הראשונה לחובתו והשנייה לתשלומין, ואם אין עליו להשלים לא יצא חובתו אלא בשניה. אך צ"ע בזה, כי אין זה לכתחילה לצאת ידי חובה בברכת מעין שבע.

ומעניין לציין לחידושו המרעיש של הג"ר עקיבא יוסף שליזינגר (שם) שבמקרה זה יתכן וצריך להתפלל לכתחילה תפילה של חול ולשאול בה טל ומטר, היות ורק משום כבוד שבת לא הטרירו חכמים להתפלל, וכאן באקראי בעלמא וכדי להתפלל כד"ן יטרח ויתפלל כנדרש.

העולה לדינא:

שכח טל ומטר במנחה של ערב שבת, לדעת הגר"ח מבריסק ועוד, יכול להתפלל פעמיים ערבית, ולדעת רוב הפוסקים אין לו תקנה. ועל כל פנים כיוון לצאת בברכת מעין שבע, ו"א שישמע תחילה מעין שבע ואחר כך יתפלל, ויתנה שאם צריך להשלים יצא בראשונה לחובתו.

עדיין לא התרגל אברהם לימי שישי הקצרים והחפוזים של שעון החורף, ואך טבעי היה שבערב שבת קודש פרשת לך לך שנה זו, הוא אף רץ ברגע האחרון לטבול במקווה לכבוד שבת ומשם מיהר לבית הכנסת. תוך כדי ריצת בין השמשות הוא ניסה להתחיל לומר 'הודו' אלא שבחפזונו הוא אף לא הצטייד בסידור, ולרוע מזלו הוא אינו זוכר מתי אומרים 'צעקו' ואימת 'זעקו', והיכן משובצים ישיעם ויציאם ויצילם. כשנכנס לבית הכנסת כבר לא נותרו סידורים בארון, החזן כבר מנה את מילות הקדיש במתינות, ואברהם הזדזר להצטרף לתפילת שמונה עשרה בעצמת עניים ללא סידור. רק באמצע תפילת מעריב, צדה עינו את השלט שהוחלף על עמודו של החזן ובישר באותיות ברורות: ותן טל ומטר לברכה. תחושת חמיצות פשטה בליבו, הן בערב שבת ח' ז' במרחשוון, והוא, זרם עם שגרת לשונו ולא שאל טל ומטר. כיצד עליו לנהוג לעת כזו: האם עליו להשלים את תפילת מנחה ולהתפלל פעמיים ערבית, או לא:

תשובה:

שכח יעלה ויבוא במנחה

בכדי להתחקות אחר ההלכה במקרה זה, יש להציע תחילה את מחלוקתם של רבותינו הראשונים במקרה דומה: דין מי ששכח יעלה ויבוא בתפילת מנחה של ראש חודש, ולא נזכר עד שעבר היום וכבר אינו ראש חודש. השאלה היא האם יתפלל תפילת תשלומים בערבית של מוצאי ראש חודש, כד"ן מי שלא התפלל כלל תפילת מנחה. לדעת רבינו יהודה (מובא בתוס' ברכות כו:) אין טעם להתפלל תשלומין, כי אינו מרוויח כלום בתפילתו זו, שהרי את כל תפילת המנחה כבר התפלל ורק יעלה ויבוא לא הזכיר, וגם עתה אינו מזכיר יעלה ויבוא. מאידך חכמי פרובינצא נוקטים שיתפלל תשלומין (הובאו ברא"ש שם).

הביאור הרווח למחלוקת זו, הוא הגדרת תפילה שלא הזכיר בה יעלה ויבוא. לדעת חכמי פרובינצא נחשב שלא התפלל כלל, וחזר דינו ככל אדם ששכח להתפלל ועליו להתפלל פעמיים את התפילה הבאה, אף שהיא שונה מהתפילה שאותה הוא משלים. אך לדעת רבינו יהודה, התפילה חשובה תפילה, אלא שחסר בה הזכרה, ורק אם בתפילה הבאה יתקן את החסר עליו להשלים, אך אם לא יתקן אין טעם לחזור ולהתפלל את אותה התפילה. וכלשונו 'אין מרוויח כלום אם יחזור ויתפלל'.

אמנם יש שביארו זאת באופנים שונים, שלפי כולם אין תפילתו נחשבת תפילה כלל, אולם אע"פ כן סובר רבינו יהודה שאם אינו מתקן את תפילתו לא ישלים, מאחר ואינו מוסיף על תפילתו כלום. לפי זה דברי רבינו יהודה שאינו מרוויח כלום מתפרשים שכל עוד אין תיקון בתפילה החזרה אין טעם להשלים, למרות שגם עצם התפילה אינה חשובה תפילה. [ראה דרכי שונות לבאר זאת בספר בר אלמוגים להגר"א גנחובסקי (סימן ע"ד), ובספר אשר לשלמה להגר"מ"ש ברמן (מועד סימן א)].

למעשה פוסק השו"ע (סימן ק"ח ס"א) שצריך להתפלל תפילת השלמה זו בתורת נדבה, היינו שיתנה שאם אינו חייב בה תהא נדבה, כדי לצאת ידי שתי השיטות. וכתב המש"ב (סק"ג), שכאשר חל ראש חודש בערב שבת ושכח יעלה ויבוא במנחה, אינו יכול להשלים בערבית של שבת, מאחר ואין להתפלל בשבת תפילת נדבה.

שלוש דעות בשכח טל ומטר

כעת ניגש לנידון שלנו. הנה בשטות שאלה זו תלויה אף היא באותה המחלוקת, שהרי בתפילת השבת אין שאלת טל ומטר, ואינו מרוויח כלום בהשלמה. אכן חידוש גדול כתב הגר"ח הלוי, שבאופן כזה כולם מודים שעליו להתפלל ערבית פעמיים להשלים את המנחה. זאת לפי שרק לגבי יעלה ויבוא סבור רבינו יהודה שהתפילה קיימת וחסרה הזכרה, כי אין זה מסדר התפילה. אבל טל ומטר הוא מטבע שטבעו חכמים בסדר התפילה ואם לא אמרה הרי זה כאילו לא התפלל כלל, וצריך להשלים. [וכן פסק הגר"ש אלישיב (פניני תפילה פ"ט), ואמר שיש לצרף דעתו לדעת חכמי פרובינצא שבלא"ה יכול להשלים]. גם בתהלה לדוד (סק"ד) נוטה לומר שיש לכו"ע, ומטעם אחר [ד"ל שיעקר סברת התוס' שמתפלל את אותה תפילה ממש, ובשבת שהתפילה משתנה ישלים אף שאינו מתקן].

צדו השני של המטבע נמצא בדברי הגאון רבי עקיבא יוסף שליזינגר (שו"ת סימן ל"ה). לדעתו אפילו חכמי פרובינצא הסבורים שיש להשלים במוצאי ר"ח אם לא הזכיר יע"ו במנחה, מודים שאין להשלים בליל שבת מנחה שלא שאל בה טל ומטר. סברתו היא, שהיות ואף בשבת מעיקר הדין היה צריך לשאול טל ומטר אלא שחז"ל לא הטרירו לומר י"ח ברכות משום כבוד שבת כמבואר בברכות (כ"א), לא יתכן שיחזור להתפלל בגלל שלא אמר טל ומטר בתפילה שמחויבת מצד עצמה בטל ומטר ואע"פ כן לא אומרים בה. [ולכאורה צריך ביאור, הלוא לדבריהם הרי הוא כמי שלא התפלל מנחה כלל, ומה שונה הדבר ממי שלא התפלל כלל מנחה בער"ש שיכול להשלים בלילה. ובאמת נראה שאפשר להשתמש בסברתו להיפוך, כפי שיבואר להלן].

אכן רבים סוברים שאף נידון זה תלוי במחלוקת, ובראשם הישועות יעקב (סימן ק"י סק"ג) והחסד לאברהם (שו"ת תנייני סימן כ'). והגר"י פישר (אבן ישראל ח"ה ס"ה) הוסיף לטעון להיפוך, שטל ומטר הוא פחות חיסרון בתפילה מיעלה ויבוא, ושלא כדברי הגר"ח. הגרצ"פ פראנק בהר צבי (א"ח ח"א סי' נ"ד) שואל על דברי הגר"ח שתי שאלות: א. הרי מי שלא שאל טל ומטר בברכת השנים שואל בשומע תפילה, ומוכח שאין זה מסדר הברכה. שאלה זו תורצה על ידי נכדו ר' יאשיע בער וגאונים נוספים שעל כן דייק הגר"ח וכתב שזה מסדר התפילה ולא מסדר הברכה, שחז"ל תיקנו את השאלה כחלק משמונה עשרה ולכן אם לא אמר כלל חוזר.

בירור דעת המגן אברהם

ב. הנה כתב המג"א שאם שכח יע"ו במנחה של א' דר"ח לכו"ע יכול להשלים בליל ב' דר"ח, שהרי ריוויח את התיקון, והוסיף וז"ל: והוא הדין בליל יום טוב שני [אם התפלל במנחה של יו"ט ראשון תפילת חול], והוא הדין אם שכח ותן טל ומטר או משיב הרוח. ובפשטות הכוונה לימות החול [וכ"מ בבושי שרד], שהיות ושואל טל ומטר בתפילה הבאה הרי הוא מתקן את המעוות, ולכו"ע יבליש. ומוכח מכאן הגרצ"פ שדווקא ביום חול שהוא מרוויח

תגובות והערות

תגובות והערות שהתקבלו במערכת

שלום רב

יישי"ב על הגיליון הנפלא

כמשגיח כשרות ארשה לעצמי להעיר הערה אחת: ראיתי הרבה פעמים וכך היא המציאות בדרך כלל במלונות, בתי קפה, טרקליני שדות תעופה וכדומה, שכל חלקי החילוף כגון הברזים הצינורות שמובילים אבקות למיניהם צריכים ניקיון (בד"כ שבועי או פעמיים בשבוע, תלוי בעומס) שאין הם מסתכלים על זה בכלל, רק יש חברת ניקיון המגיעה בזמן שהמקום סגור ומורידים את כל החלקים האלה ומתקנים חלק חלופי נקי על המקום, את הראשון לוקחים אתם למקום שלהם ומנקים ומתקנים במקום אחר. כך שיוצא, שיכול להיות שהברז עצמו בלוע מבשר בחלב או מטריפות ונבילות דאורייתא ממש, ואפילו בלוע בכלי ראשון ממש ולא רק מניצוק, וזה אחד הנקודות שעל המשגיח להיות עירני (יש כמה פתרונות ואכ"מ), כך כמי שבקי במציאות בשטח אני מעיד כי אין כל החשש רק שבלע איסור מהכוס וכדו' של הגוי, אלא שללא השגחה יכול להיות שבשבוע שעבר התבשל בתוך הצינור (ממקום/מחברה אחרת) איסור דאורייתא ממש, וצריך לדעת מזה ולהזהר.

ואברך אתכם ברכת הדיוט שלא יצא ממשול מתחת ידיכם.

אכפול בברכת יישי"ב!

ר.ר. ניו יורק

הפרסום בחוצות אודות יומיים של מכירת חיסול על מגוון מוצרים שנשארו מ'חג הסוכות' במחירים של פחות ממחירי הקרן, הביא גם את ראובן הקבלן לשלוח את אחד מפועליו הגוי ממוצא סיני, לרכוש כמות נכבדה של עצים ודפנות, באומרו כי אלו העצים ישמשו אותו בוודאי ליציקות הבטון באתר הבניה, בתקופה הקרובה. לאחר שהפועל החרוץ הלך סתם והביא, התקרה דעתו של ראובן מוחם ההתלהבות שאוחזת בו תמיד כששומע על מבצעים, ומיד הגיע למסקנה כי אין לו בכך צורך אמיתי, וכי העצים הקיימים אצלו במלאי, יש בהם דיים והותר. ממחשבה למעשה, חזר ואמר לפועל להשיב את הסחורה אחר כבוד למקום שבאו משם, אולם בעל החנות סרב לקבלם, מאחר ואלו הם ימי חיסול על מוצרים עונתיים, ולא ניתן להשיבם.

ראובן שהינו יודע ספר, הבריק במוחו רעיון כיצד יוכל להחזיר את הסחורה לחנות, וזה בהתבסס על הדין המפורסם, כי 'אין ישראל יכול לעשות גוי שליח' (ח"מ סימן קפח, ס"א), וכל הפעולות שנעשות על ידו אינם מהתייחסות למשלח היהודי, ומאחר שכך, הרי שלא נעשה על ידו שום קנין בעצים אלו, והם עדיין שייכים לבעל החנות.

תשובה: ראשית על מנת לברר הלכה זו, נגדים כמה כללים מהלכות מקח וממכר הקשורים לעניינינו.

קנייני מטלטלין

כל חפץ מטלטלין שאדם קונה מחבירו, הרי זה ברשות המוכר עד שיעשו בו קניין המועיל, כגון משיכה לרשותו, או הגבהה מכווחו (מח' בקצ"ח, סעי' ט' או ג' טפחים או טפה), או שיהיה בידו שזה כמונח בחצירו, (ואפי' ללא הגבהה כלל, כך נתיבות סימן קפח ס"א, ושוב שם קצח ס"ג, ותמה על מה שנראה שם בסמ"ע, ושם הוסיף שאם בולט החפץ לצד ידו, אינו קונה מטעם ידו, אלא רק בהגבהה).

והנה קניין כסף אף שמהתורה זה קניין המועיל, רבנן ביטלו אותו (שמא יאמר המוכר נשפרו חוץ בעלייה, והיינו שהמוכר לא יטרח להציל את הסחורה הנקנית, באם יהיה שריפה בביתו, כשקבל כבר את המעות מהלקוח), ותקנו שלא יקנה עד שיגיע החפץ לרשותו. אולם אף שלא קנה מדרבנן אם חוזר בו מהעסקה חייב לקבל 'מי שפרע' (סימן רד, ס"א), כלומר אוררין בב"ד את מי שאינו עומד בדברו. ברם יש מקרים שונים כי בהם גם כסף לבד קונה, ואכמ"ל.

קניין על ידי שליח גוי

ידוע הדין ששליחו של אדם כמותו, ולפיכך גם לגבי מקח וממכר כל אדם ששלח שליח לקנות עבורו, והשליח עשה את אחד הקניינים לקנות, קנה המשלח (סימן קפב, ס"א).

והנה בגויים אין דין שליחות, שלא ריבתה התורה דין שליחות רק בישראל, ועל כן אם שלח גוי לעשות קניין למענו, אין הקניין חל ולא קנה המשלח.

אולם על אף שאין שליחות לגוי, אם המשלח רוצה לקנות קרקע (שנקנית בכסף, וה"ה דברים אחרים הנקנים בכסף לבד), ונתן לשליח גוי כסף, למסור בעדו למוכר הקרקע, קנה המשלח כשקבל המוכר את המעות. דבר זה מוגדר בנתיבות (סימן קפב ס"ב), שהגוי עשה רק 'מעשה קוף בעלמא', מהיות ולא צריך את מחשבתו של השליח, אלא רק את קבלת הכסף, והמוכר קיבלם, נקנה למשלח, (יש אופנים נוספים ואכמ"ל).

קנין על ידי פועל גוי

ולעניין פועל גוי נחלקו הפוסקים האם מהיותו פועל נחשב 'ידו כיד בעל הבית', ולא צריכים להגיע לדין שליחות. לכן אדם ששולח פועל והוא שכיר בשכרו, אף שהוא אינו בר שליחות, יכול הפועל לעשות קניינים עבור מעסיקו בשכר.

ב'נתיבות' (סימן קפח ס"א) כתב, כי יכול לעשות קניינים עבור המעסיק, (אולם רק דברים שאין בהם חיסרון של חצר מהלכת, כגון משיכה לרשות בע"ה או הגבהה, אבל אם עשה קניין יד דהיינו שלא הגביה מהקרקע, זה לא מועיל).

ה'שער המשפט' (מובא בפת"ש סימן קפב ס"ב) פוסק כי גם פועל בשכר, לא יכול לעשות קניינים עבור הבעל הבית, אם לא ראוי לדין שליחות. וגם כך מצדד ה'מחנה אפרים' שתמיד יש את החיסרון של חצר מהלכת (מובא בנתיבות שם, ובפת"ש קצ"ב ס"ב).

ובמעשה דיון יש לברר באיזה אופן מדובר: שכן, אם הפועל שילם כסף מהמשלח עבור הסחורה, מהיותו והסחורה כבר לא ברשות החנות, יש להסמיך את דברי הנתיבות (סימן קפב ס"ד), המבאר כי במקום שהסחורה כבר לא בבית המוכר, הדין הוא שכסף לבד קונה לגמרי, ולא רק לגבי דין 'מי שפרע'. וזאת מפני שאין כבר את חשש חכמים, שלא יטרח המוכר להציל, כיון שהסחורה כבר לא ברשותו (על פי סימן קצח, ה"ו, ושם יש חולקין). ומהיות וכבר ביארנו כי במקום שכסף קונה, מועיל לשלוח שליח גוי (מעשה קוף), אזי קנה המשלח את החפץ בנתיבות המעות, ולא יכול להחזיר כלל.

ובאם לא נתן הפועל כסף, יש לבחון איזה פעולה עשה הפועל. אם הוא רק גרר את החפצים ולא הגביהם, וגם לא הכניס לרשות המשלח אלא רק לאתר הבניה, אין כאן מעשה קניין, ופשיטא שיכול להחזיר הסחורה, שהרי לא נקנו כלל, ועדיין עומדים ברשות בעלים הראשונים.

אולם אם הפועל הגביהם או משכם, אזי, לשיטת ה'נתיבות' הפוסק שפועל בשכר יכול לקנות עבור בע"ה המשלח, קנה המשלח ולא יכול להחזירם. ברם נראה כי מהיות ויש פוסקים החולקים על הנתיבות ואומרים שגם פועל גוי בשכר אין לו יכולת לעשות קניין עבור משלחו (שער המשפט וכנ"ל), יכול להגיד קים לי כאותם דעות מהיות ולא שילם עדיין כסף.

העולה לדינא:

א. אם שילם הפועל הגוי כסף מהמשלח עבור הסחורה, אינו יכול להחזיר את הסחורה. ב. אם לא שילם עדיין וקנה בהקפה, אם לא עשה פעולת קנין באופן המועיל וכמו שהתבאר, וודאי שיכול להחזיר את הסחורה. ג. ואם עשה פעולת קנין באופן המועיל, נחלקו הפוסקים האם פועל גוי יכול לקנות למשלח מדין יד פועל כי בעל הבית, אמנם מאחר ולא שילם והוא מוחזק במעות יכול לומר קים לי שלא מועיל הקנין ומחזיר את הסחורה.

ר' יוסף גבאי בית הכנסת השכונתי, מסור מאד לתפקידו. בסימו של קיץ שהתאפיין בחום כבד שהעיק על באי בית הכנסת, נדהם לגלות את חשבון החשמל התפוח שטיפס ועלה לחמם ספרות, ללא התרעה מוקדמת. גם אם בחודשים הקודמים נרשמה עליה מתמדת, עתה באו מים עד נפש. זימן הגבאי את חברי וועד בית הכנסת לאסיפת חירום. רבותי, הבהיר הגבאי לחברי הוועד, כי לא נעשה פעולה בעניין, ייצברו החובות וקופת בית הכנסת תיכנס לגירעון אדיר, ומה נעשה אז? מי חכם ויתן עצה כיצד לצמצם את הוצאות העתק בטרם נגיע למצב של פשיטת רגל, חלילה וחס. קם אחד והוציע רעיון מבריק: ניתן לחלק את בית הכנסת למספר חדרים, כשהגדול ישמש לשבתות וחגים, ובשאר הימים ישמשו רק חדרים הקטנים - לפי הצורך. צעד זה יביא לחיסכון משמעותי בהוצאות החשמל והניקיון. ההצעה התקבלה פה אחד. כעת, מבקש הגבאי לשאול, האם יש בכך בעיה הלכתית, שכן קמו עוררים לדבר, מקרב המתפללים ששמעו על היוזמה, וטענו שאסור להקטין את בית הכנסת, משום שיש בזה הורדה מקדושת בית כנסת גדול לקטן:

תשובה: איתא בגמרא (מגילה כו:), אמר רב פפי משמיה דרבא: מבי כנישתא לבי רבנן - שרי, מבי רבנן לבי כנישתא - אסיר. ורב פפא משמיה דרבא מתני איפכא. אמר רב אחא: כוותיה דרב פפי מסתברא, דאמר רבי יהושע בן לוי: בית הכנסת מותר לעשותו בית המדרש, שמע מינה.

ואכן כך נפסק בשולחן ערוך (או"ח סי' קנ"ג סעיף א'): מותר לעשות מבית הכנסת בית המדרש, אבל לא מבית המדרש בית הכנסת.

וביאר המ"ב (ס"ק) שקדושת בית המדרש, שהוא מקום המיוחד לתורה, גדולה יותר, גם אם לא מתפללים שם כלל. והביא את דברי המגן אברהם שהסתפק אם מותר לעשות מבית הכנסת בית המדרש ליחיד בביתו, ואת דעת האליה רבה שצידד להחמיר, וכתב שכן משמע גם במאירי. עכ"ד. אבל לעצם השאלה האם מותר להקטין או לחלק את בית הכנסת, לא מצאנו התייחסות בשולחן ערוך ונושאי כליו. אך בדורות האחרונים, מצאנו מי שעסק בזה. המהרש"ם (דעת תורה כאן), פוסק שאפילו לדעת המגן אברהם שיש מקום להקל בהפיכת בית כנסת לבית מדרש עבור יחיד, לא התיר אלא משום מעלה בקדושה שהיא קדושת בית המדרש גדולה מקדושת בית הכנסת, אבל כשאינו מעלה בקדושה אסור לצמצם את ריבוי הקהל בבית הכנסת ולהמעיט בבת מקומות התפילה, ולכן אסור לחלק את היכל בית הכנסת באמצעות בניית קיר חוץ ולהפכו לשני חדרים, שכן בזה ממעט את ריבוי העם בכל אחד מהחדרים. אמנם הגאון רבי מאיר אריק (אמרי ישר ח"א סי' קמא) מיקל ומתיר לעשות זאת באמצעות מחיצה ארעית, תריס הנפתח או נגלל (מבדלת), שניתן בנקל לפתחו ולסגרו לפי הצורך, כגון בימים שיש מיעוט מתפללים בבית הכנסת, כדי לחסוך בהוצאות חימום או קירור ההיכל כולו, וטעמו, דכיון שלא ביטל את ריבוי העם וכשיבאו רבים יסלקו את המחיצה, אין בזה כל חשש איסור.

ניגע כאן בשאלה נוספת שהשואל לא הזכיר, אך יתכן שתהיה מעשית מאד, באם יבנו את המחיצה לרוחב בית הכנסת. אם יתפללו גם בחלקו הפנימי, הרי המתפללים עושים קפנדריא דרך חדר התפילה החיצוני, כפי שמצוי מאד בבתי כנסת שיש בהם חדרי תפלה רבים (כמו בבית הכנסת הגדול' בני ברק, 'קהל חסידים' באשדוד וכדומה), ואכן יש מי שאוסר לבנות המחיצה לרוחב בית הכנסת מטעם זה (הגר"י ליברמן, משנת יוסף סי' כג), ולדבריו יש לתכנן את החלוקה והמחיצות באופן שישאר פרוזדור - שביל מעבר, ולא יצטרכו לעבור דרך חדרי התפילה. אמנם בשו"ת אבני ישפה (ח"א סי' כג) פסק להתיר זאת, וטעמו, דכיון שאין צריכים ליכנס אחר כך לפרוזדור אלא מתוך בית הכנסת נכנסים לחדר ההוא שמשמש אף הוא כבית תפילה ולימוד, נחשב הכל כבית כנסת אחד (אם כי לענין 'מנין' אין מצטרפין המתפללים בחדר זה למשנהו), אבל אם צריך לעבור גם דרך פרוזדור כדי להגיע לחדר שבו הוא מעוניין להתפלל, אסור לקצר דרכו ולעבור דרך חדרי תפילה אלא אם כן אין לו דרך אחרת, דאיסור קפנדריא דרך בית כנסת הוא אף אם מטרותיו להגיע לבית כנסת אחר. ויש להוסיף על הדברים, כי גם אם מצד קפנדריא אין לאסור, עדיין ראוי שלא לעשות כן בשעת תפילה, קריאת התורה וכדומה, שברוך כלל זה מפריע למתפללים וגם לא פעם עובר בתוך ד' אמות של העומדים בתפילה העמידה, שאסור מדינא. ופשוט שהיתר זה אינו מתיר לקצר גם ביציאתו מבית הכנסת (קובץ שערי הוראה ח"א).

העולה לדינא:

א. בית הכנסת המשמש לציבור גדול, אסור לשנותו לבית כנסת פרטי ולצמצם את מתפלליו. ולשנותו לבית המדרש עבור יחיד, נחלקו בזה הפוסקים, ומדברי המ"ב נראה שנוטה לאסור

ב. לחלק את שטח בית הכנסת למספר חדרים קטנים: על ידי בנין קיר בטון וכדומה אסור, אך באמצעות מחיצה עראית (מבדלת), הניתנת לפתיחה וסגירה מיידית, מותר אף לכתחילה.

ג. בית הכנסת שחילוקו לכמה חדרי תפילה, מותר לעבור דרך חדר תפילה לחדר תפילה אחר, אף שמקצר את דרכו בזה. ולכתחילה ראוי לתכנן את החלוקה באופן שהמעבר יהיה דרך פרוזדור מרכזי וחדרי התפילה לא יתפכו למעברים וקיצורים אלא ישמשו רק ליעודם המקורי. כך גם יימנע מכוון מקצרי הדרך, שלעתים קרובות נכשלים מבלי שמיים בדיון מפורש של השולחן ערוך (סי' ק"ב ס"ז) שאסור לעבור כנגד המתפלל בתוך ארבע אמותיו. ד. אין לקצר את דרכו ולעבור דרך חדר תפילה ביציאתו מבית הכנסת.

